

О.М. Кочубейник

*доктор психологічних наук, провідний науковий співробітник
лабораторії психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
kochubeynyk@gmail.com*

ЩО СТВОРЮЄ НЕДОВІРУ ДО ЯКІСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: БУРКІТЛИВИЙ ПОГЛЯД НА «УКРАЇНСЬКІ СТАДІЗ»?

Використання якісних методів у психології – попри вже значну історію їхнього застосування та сплеск нових зацікавлень – залишається доволі дискутабельним. Найбільш вразливим місцем зазвичай називають міру суб'єктивності, яка втручається у дослідницький процес на будь-якому етапі і, на відміну від класичного експерименту, погано контролюється. Варто пам'ятати, що у якісних дослідженнях суб'єктивність (у сенсі специфічного світобачення, яке притаманне дослідникові) змінює свій статус, постає як його важливий інструмент, що уможливорює отримання надійних даних, забезпечує валідність інтерпретацій й створення «насичених» описів. Водночас «зловживання» цим інструментом або некоректне із ним поводження постає причиною дискредитації якісних досліджень, послаблює їхні позиції у науковому полі, знецінює їхні пізнавальні можливості. Однак аналогічний закид щодо надійності роблять нині й убік кількісних методів: зараз доволі популярними є дискусії щодо відтворюваності результатів; мовляв, більшість висновків, отриманих у психологічних дослідженнях, не є повторюваними. Але, на наш погляд, у таких закидах переважно втрачається із поля зору міра тотожності дослідницьких процедур, яка є частиною методу. У певному сенсі слова сьогодні і кількісні, і якісні методи мають спільне джерело проблем: дослідника, який погано володіє методологією наукових досліджень.

Щоправда, в Україні у площині якісних методів ця проблема постає гострішою внаслідок інституційних особливостей отримання психологічної освіти. Зокрема, в нашій

країні переважна більшість навчальних планів в університетах містить такі дисципліни як експериментальна психологія, психодіагностика, математико-статистичні методи обробки даних, тобто ті дисципліни, що «обслуговують» формування культури досліджень, релевантних природничо-науковій парадигмі. Курсів (спецкурсів), де викладаються особливості застосування якісних методів, в навчальних планах значно менше. Фактично, ця «систематична хиба» призводить до того, що до опанування якісними методами дослідник у більшості випадків приступає самотужки. І саме тут беруть відлік усі злоякісні інвазії суб'єктивності.

На мій погляд, можна виокремити кілька типових помилок, що зустрічаються у роботах дослідників-початківців.

1. підміна психологічної реальності, придатної для вивчення якісними методами;

2. несформованість критеріїв ідентифікації предметного поля дослідження;

3. слабе застосування процедур триангуляції та комунікативної валідації.

Підміна психологічної реальності, придатної для вивчення якісними методами, відбувається, на мій погляд, ще на етапі першого – спрощеного, приблизного – планування, яке здійснюється молодими дослідниками. Методологічною основою якісних досліджень є уявлення про контекстуальність, неперервність, принципову неквантифікованість як вихідні властивості психологічної реальності. Тому мотивом звертання до якісних методів часто постає відсутність математико-статистичних процедур, необхідних для формулювання висновку. Але трагікомізм ситуації полягає у тому, що висновок – у будь-якому дослідженні – вимагає опертя на «необхідний та достатній» критерій. Наприклад, метою дослідження є вивчення відмінностей у поведінці двох спільнот (двох вибірових сукупностей). У кількісних дослідженнях такий критерій – маю на увазі рівень значущості «р» – є однозначним, прозорим, співвідносним із дослідженнями, що сусідять у цій площині. У якісних дослідженнях, які представлено в українському просторі, зустріти подібний «якісний» критерій – рідкісна вдача. Частіше – критерій

відмінностей загалом не есплікується або його «необхідність та достатність» постають об'єктами нищівної критики, що й породжує звинувачення у суб'єктивності інтерпретацій чи висновків.

Формулювання такого критерію є завданням складнішим, аніж порівняння дробів, оскільки потребує глибшої аналітики та вищого рівня диференційованості дослідницького простору. Іноді навіть вимагає від дослідника ширшого вокабуляру – із тим, щоб чітко, прозоро, сутісно та однозначно встановити «вододіл» між тим, що «належить» до певної поведінки предметного поля, і тим, що «не належить».

Несформованість критеріїв ідентифікації предметного поля дослідження також послаблює довіру до якісних досліджень. Неспроможність сформулювати необхідний та достатній критерій належності до предметного поля також спричинює невиправдано розширене коло феноменів, яке включається у розгляд – своєрідний панфеноменалізм, коли досліднику предмет його дослідження ввижається скрізь. А тому «практиками насильства» або «практиками підтримання довіри» постає строката соціальна тканина повсякденності, в котрій відсутні напрямна ідея пошуку й аналізу. І, знову таки, виникають звинувачення у зловживанні суб'єктивністю. Зворотною стороною «панфеноменалізму», на мій погляд, є аналіз негативних випадків, тобто приділення уваги тим випадкам, які не відповідають отриманим результатам, які «не вписуються» в запропоновані інтерпретації або навіть суперечать їм. Але такий аналіз у роботах ми – на жаль, – зустрічаємо нечасто, хоча він є вкрай важливим, оскільки негативні випадки встановлюють правила екстраполяції, задають обмеження на ступінь узагальнення результатів.

Слабке застосування процедур тріангуляції та комунікативної валідації також виявляється джерелом зниження валідності дослідження. Хоча тут доречніше говорити про низку причин – як інституційних, так і приватних. Так, використання міжметодної тріангуляції або тріангуляції даних означає, що дослідник значно ускладнює собі життя, оскільки змушений здійснити кілька – у певному

сенсі паралельних – досліджень, а це – витрати часу, енергії й мотивації. Також мені важко уявити, яким чином нині можна презентувати процедуру міждослідницької триангуляції у дослідженні, яке виконується як кваліфікаційна магістерська робота чи дисертація, тобто одноосібна праця. Проте партнерський дебрифінг – тобто обговорення програми, даних та результатів дослідження з колегами чи експертами, які рівною мірою (що надзвичайно важливо!) знайомі з метою та завданнями дослідження, але мають різний соціальний «бекграунд» і різну міру ангажованості у ньому, – є критичною процедурою підвищення надійності й валідності якісного дослідження. «Перевірку учасниками» (тобто комунікативну валідизацію, валідизацію респондентами) також складно включити у текст кваліфікаційної роботи. Однак результатом цієї процедури стає консенсус відносно міри, з якою результати дослідження постають як адекватні щодо міркувань та уявлень самих респондентів (досліджуваних спільно чи спільностей).

У підсумку, на жаль, досить очікуваний висновок: проблема не в самих методах, а в некоректності їхнього застосування, у трансляції хибно спрощених вимог до цих досліджень, у знеціненні специфічності критеріїв їхньої науковості. Не останню роль у формуванні згаданого ставлення відіграє, як зазначалося, слабка включеність якісної методології в навчальні плани магістерських та аспірантських програм й загальне зниження культури наукових досліджень, яке із прикрістю доводиться нині спостерігати. З іншого боку, якісна методологія досить потужно зорієнтована саме на ту частку досліджень, яку нині називають «стадіз»: реконструкцію культурно-специфічного, контекст-залежного досвіду особи чи спільноти, а отже, можна очікувати на певний ренесанс якості якісних досліджень.